

asocijacija spektra
**Strateški
Plan**

2023-2026

Uvod

Ovim strateškim planom ćemo predstaviti ključne faktore Spektrinog razvoja za planirani period od 2023 - 2026, te i ciljeve rada u odnosu na koje će isti biti transparentan, dosledan i jasan. Ovaj dokument opisuje samu organizaciju i njeno djelovanje, vrijednosti iz kojih djelujemo, kontekst u kojem radimo, kao i prepoznate probleme i naš doprinos njihovom rješavanju. Dokument smo sačinili na osnovu timskog strateškog planiranja koje se sprovelo u februaru 2023, korišćenjem "7S" metodologije kao i dostupne analize političkog pejzaža.

Ovim strateškim planiranjem, konstatujemo ispunjenost prethodnog Strateškog plana u **98%**, te zadovoljstvo evolucijom Spektre iz male organizacije, fokusirane isključivo na ljudska prava TIRV osoba, u veću i stabilnu organizaciju, čije je djelovanje vođeno TIRV osobama i fokusirano na demokratiju, društvenu pravdu, feminizam, antifašizam i ljudska prava.

Takođe, prepoznajemo i značajne izazove sa kojima smo se suočili, od zdravstvene, ekonomske i političke krize u Crnoj Gori koja je uslijedila nakon 2020. godine, do unutrašnjih izazova, koji su neizostavan dio rasta svakog kolektiva.

Posvećeni društvenoj i kolektivnoj brizi, transparentnosti, dosljednosti i nadasve aktivizmu, donosimo ovaj Strateški plan za period 2023-2026, sa ciljem još aktivnijeg, nepokolebljivog djelovanja u crnogorskom društvu.

SPEKTRA: Ko smo mi?

Udruženje Spektra je feministička nevladina organizacija registrovana 2017. godine sa sjedištem u Podgorici, Crna Gora, koja djeluje širom zemlje, a naš radni tim čini 6 ljudi. Organizacija je vođena od strane transrodnih i rodno- varijantnih i osoba sa misijom da promoviše prvenstveno rodnu ravnopravnost sa posebnim fokusom na potrebe i doprinos zajednice trans, inter i rodno varijantnih (TIRV) osoba. Naš rad se zasniva na principima feminizma, antifašizma i intersekcionalnosti.

Svoje djelovanje ostvarujemo kroz **3** programa:

Program javnog zagovaranja;

Program pružanja servisa podrške TIRV zajednici;

Feministički program.

NAŠA VIZIJA I MISIJA

Vizija Spektre je društvo u kojem sve osobe uživaju jednaka prava, u kojem se svi identiteti i tijela poštuju, a razlike slave.

Misija Spektre je iskorjenjivanje rodno zasnovanog nasilja u Crnoj Gori, kroz stvaranje jakog, vidljivog pokreta, javno zagovaranje, edukaciju i aktivno uključivanje trans, rodno varijantnih i interpolnih osoba u kreiranje i sprovođenje politika koje obezbjeđuju jednakost, te poštovanje različitosti.

NAŠE VRIJEDNOSTI

Dekolonijalizam - Spektra se oštro protivi ratovima i militarizaciji. Vjerujemo u rješavanje konflikata manjih ili većih dimenzija mirnim putem. Takođe vjerujemo u poštovanje samoodređenja ljudi, te poštovanje kulture i zemlje. Vjerujemo u otpor mržnji, okupaciji i kolonijalizaciji. Borimo se protiv eksploatacije i genocida.

Antinasilje - Vjerujemo u proaktivan i transformativan pristup pravdi, koji ne počiva samo na smanjenju štete, već i na edukovanom razumijevanju i prevenciji mržnje, predrasuda i opresije u društvu. Kada se suočimo i propitamo predrasude i pristrasna ponašanja u sebi, drugima i institucijama, možemo prekinuti eskalaciju predrasuda i otežati procvat diskriminacije i mržnje.

Pacifizam i antimilitarizam – Vjerujemo u postojanje bez praktikovanja nasilja u bilo kojem obliku. Oštro se protivimo svakoj praksi koja predstavlja fizičko, psihološko, seksualno i/ili sistemsko nasilje.

Samoodređenje – Smatramo da svaka osoba ima ekskluzivno pravo da sama definiše svoj/e identitet/e, te se zalažemo za pravno prepoznavanje i poštovanje tih identiteta.

Feministički principi – Vjerujemo u rodnu ravnopravnost osoba svih rodnihih identiteta i/ili polnih karakteristika. Vjerujemo u ravnopravnost svih ljudi, u egalitarno društvo u kojem lične karakteristike ne umanjuju jednake mogućnosti.

Intersekcionalnost – U našem aktivizmu vodimo se principom intersekcionalnosti koji prepoznaje da svi/e imamo više identiteta, te da su naša životna iskustva kompleksna i oblikovana i na osnovu više ličnih karakteristika i/ili pripadnosti različitim grupama, pri tome ne dajući primat nijednoj od njih. Vjerujemo u intersekcionalnost kao osvještavajući i osnažujući pojam, te se protivimo upotrebi ovog koncepta u svrhu patronizacije i (auto)viktimizacije.

Odgovornost - Vjerujemo u individualnu i kolektivnu odgovornost, u princip odnosa brige prema radnim zadacima, prema resursima, prema sebi samima, prema članovima_cama tima, prema zajednici za koju radimo, prema društvu čiji smo članovi_ce.

Holizam - Vjerujemo u sistemski pristup rješavanju problema, u posmatranje sistema kao cjeline, i svakog aktera kao dio sistema u kojem učestvuje, samim tim i prema kom ima odgovornost.

Povjerenje - Vjerujemo u datost povjerenja, samim davanjem odgovornosti. Pretpostavljamo najbolju namjeru i vodimo se standardima etičkog postupanja. U slučaju kršenja povjerenja kreiramo prostor da se ono ponovo uspostavi.

Autonomnost - Vjerujemo u ideju da se svjesne i informisane odluke ljudi moraju poštovati i ne smiju odbacivati, u onoj mjeri u kojoj ne ugrožavaju život ni donosioca/teljke odluke, ni drugih ljudi. Lična autonomija je, minimum, samoupravljanje slobodno od kontrolišućeg miješanja i ograničenja koje spriječava značajan izbor.

Poštovanje identiteta, ličnog integriteta i iskustava – Vjerujemo u autentičnost svačijeg identiteta i iskustava, ne ulazeći u propitivanje istih. Smatramo da je lični integritet nepovredivo pravo svakog ljudskog bića, te se naročito posvećujemo zaštititi istog.

Integritet – Donosimo odluke u skladu sa vrijednostima i ciljevima organizacije, ne dopuštajući kompromise koji ih mogu narušiti. Ne pristajemo na političke pritiske, ne trgujemo s ljudskim pravima, ne podržavamo one koji/e ne dijele naše vrijednosti.

Briga - Za nas briga podrazumijeva koncept “Svi za jednog jedan za sve”, te brigu o zajednici, o sebi, prema resursima koje imamo, brigu za kolektiv, te brigu o vrijednostima koje predstavljamo. Brigu doživljavamo kao politički pojam, a ne samo kao empatiju, te aktivno radimo na tome da kreiramo sigurne, ali i hrabre prostore u kojima možemo da praktikujemo etiku brige i solidarnosti.;

Oснаživanje - Vjerujemo u obezbjeđivanje i redistribuciju resursa onamo đe su najpotrebniji. Ne pristajemo na (auto)viktimizujuće pozicije i aktivno radimo da ih razmontiramo kao instrumente opresivnih sistema.

Solidarnost - Vjerujemo u nepristrasno zauzimanje za prave vrijednosti, za političku solidarnost koja prevazilazi subjektivnost. Vjerujemo u jednaku praksu koja dolazi iz vrijednosne, a ne karakterne procjene.

Dosljednost - Pokazujemo odgovornost time što imamo praksu po kojoj radimo, i opravdane izuzetke koji praksu potvrđuju. Znamo iz kojih razloga radimo to što radimo, te vjerujemo u jednaku praksu koja dolazi iz vrijednosne, a ne situacione procjene.

Služba - Vjerujemo u službu zajednici koju predstavljamo i ideji koju branimo i za koju se borimo. Ne služimo nametnutnim opresivnim autoritetima, niti onima koji zauzimaju lažnu poziciju autoriteta nad našim ličnostima, vrijednostima i borbi. Vjerujemo u vrijednosti veće od nas samih.

Svrha - Radimo za vrijednosti veće od nas samih.

Prizemnost - Dok se vodimo vrijednostima i idejama, stojimo čvrsto na zemlji i držimo perspektivu na realne, kompleksne probleme sa kojima se zajednica susrijeće. Vodimo se idealima, postupajući strateški i utemeljeno u kontekstu i za najbolje interese u skladu sa vrijednostima koje zastupamo.

Različitost - Poštujemo i podržavamo različitosti, osnažujući ideju da ljudi nijesu kao iz kalupa. Poštujemo različitost tijela, lica, boje kože i kose, mišljenja, iskustava i perspektiva.

Antiperfekcionizam - Vjerujemo da je ljudski praviti greške, vjerujemo u potencijal da se iz njih nauči, kao i u to da ostajemo orjentisani na odgovornost, na lekciju, i na rezultat.

Feministička čast - Čast se opisuje kao kodeks dužnosti pojedinaca i pojedinki unutar društvene grupe. Samim tim, patrijahalne norme uređuju društvene dužnosti u okviru često štetnih i opresivnih obrazaca. Feministička čast redefiniše ove dužnosti u skladu sa feminističkim vrijednostima.

Transparentnost u radu – Posvećeni smo aktivnom i kontinuiranom komuniciranju sa feminističkom i TIRVzajednicom i opštom javnosti, sa ciljem održavanja našeg rada u potpunosti transparentnim. Smatramo da je transparentan način rada neophodan kako bi zajednica za koju se zalažemo bila u svakom trenutku upoznata sa našim aktivnostima i razlozima iza istih.

Timski rad i kultura dijaloga – Vjerujemo u aktivizam koji dolazi iz asertivne komunikacije, dijeljenja odgovornosti, te zajedničkog odlučivanja. Ne uzmičemo pred poteškoćama i konfliktima, već ih zajedno rješavamo.

Kritičko promišljanje – Aktivno učestvujemo u pitanjima od značaja za TIRVQ zajednicu i opštu javnost, uz kritički pristup i podsticanje kritičkog mišljenja. Spremno dočekujemo i kritiku našeg rada, te aktivno radimo na unapređenju istog.

Koji je kontekst u kojem živimo i borimo se?

OPŠTI KONTEKST

Crna Gora je država na Balkanu, regionu koji je dugo bio pogođen sukobima koji su je ostavili u siromaštvu, nacionalnim, vjerskim i političkim podjelama, faktorima koji su zajedno stvorili plodno tlo za mizoginju, homo/transfobiju, rasizam i klasizam da prevladaju u našoj kulturi. Region se radikalizuje, često se spominju ratovi, te neriješena pitanja devedesetih godina, sukobi između država, jačaju antirodne i nacionalističke retorike. Politički put Crne Gore napravio je veliki zastoj jer sudesnica i desni centar sada dominantni u Skupštini i Vladi, dok ljevica uopšte i ne postoji. Struktura sa evidencijom o podsticanju govora mržnje prema LGBTI osobama, kao i veoma problematičnim stavovima prema feminizmu i rodnoj ravnopravnosti, posebno prema zajednicama koje izlaze iz rodnih normi. TIRV i kvir osobe su duboko pogođene svim ovim okolnostima. Uprkos postojećem zakonskom okviru, nijedan napad na trans osobe nije adekvatno sankcionisan, iako su se dva procesuirala kao zločin iz mržnje. Govor mržnje, posebno koji dolazi od vjerskih i javnih službenika, zastupljen i

u Skupštini Crne Gore, se ne adresira, dok je opšta javnost anestetizirana i naviknuta na ovu vrstu javnog diskursa. Uglavnom, nasilje ostaje neprijavljeno, zbog nepovjerenja u institucije. Politička kriza, koja je sada već normalizovana, onemogućava efikasno zagovaranje zakonskog priznavanja roda, ali i druge teme od značaja za demokratiju i ljudska prava. Mlade trans osobe napuštaju školu ili skrivaju svoj rodni identitet zbog nedostatka zaštite u obrazovnom sistemu. Kriza COVID-19, a zatim inflacija koja je uslijedila, povećale su siromaštvo, rizik od beskućništva i smanjen pristup javnim uslugama. Step en inflacije mjer en indeksom potrošačkih cijena u oktobru 2022 godine je 18,5 % kada se uporedi sa istim mjesecom u 2021. godini, dok su stope inflacije za hranu i bezalkoholna pića 31,2 %, a cijene stanovanja, vode, struje, gasa i drugih goriva 15% uzimajuću u obzir poređenje ista dva perioda kao kod opšte inflacije. Projektovani pad privrede u decembru 2022. je zapanjujućih 17%, sa vrlo sporim oporavkom i stabilizacijom u 2023. Većina trans i interseksualnih osoba izgubila je posao. Nedostatak hormonskog tretmana za trans žene i potpuni nedostatak pristupa zdravstvenom sistemu

je značajan problem. Usluge mentalnog zdravlja su gotovo potpuno nedostupne, što dovodi do povećanja pokušaja samoubistva, samopovređivanja, povećane upotrebe droga i alkohola. Prostor za finansiranje trans-inicijativa značajno je smanjen, pa je održivost trans pokreta veoma ugrožena.

DRUŠTVENO-POLITIČKA SITUACIJA

Nakon preko decenije pregovora Crne Gore u okviru procesa pristupanja EU, ali i jedanaest godina od organizovanja prve Povorka Ponosa, Crna Gora se ne može pohvaliti politikama rodne ravnopravnosti. Za to vrijeme, Crna Gora se dičila pozicijom „lidera u regionu” po pitanju poštovanja ljudskih prava LGBTIQ osoba, čime je omogućavan pinkwashing. Upečatljiv primjer ove prakse jeste situacija kada je Javni servis RTCG pokušao da instrumentalizuje Povorku ponosa, kako bi opravdao prenos ustoličenja mitropolita SPC Joanikija na Parlamentarnom kanalu. Uprkos deklarativno liderskoj poziciji, Crna Gora je vrlo brzo došla do zemlje u kojoj je za devet mjeseci ubijeno najmanje pet žena, organizovana debata o pravu na abortus na Javnom servisu, u kojoj ne samo da je bilo uvaženo mišljenje Srpske pravoslavne crkve i predstavnika islamske zajednice, već je svještenik Gojko Perović bio jedan od najglasnijih govornika. Uz to, bivši ministar ekonomije, a predsjednik države od 2023. godine, Jakov Milatović je tražio konsultacije sa mitropolitom SPC povodom kreiranja politika na-

taliteta. Uz to govor mržnje zastupljen i u [Skupštini Crne Gore](#), na svim osnovama je porastao, naročito targetirajući žene, LGBTIQ osobe i osobe sa invaliditetom. Visok stepen tolerancije i oklijevanje u osuđivanju ovakvih stavova, osnažio je jednu hostilnu atmosferu, u kojoj poslanici odbijaju da se izvine [za izgovorenu riječ, te preuzmu bilo kakvu odgovornost](#).

Ovo su samo neka od dešavanja u posljednjih nekoliko godina, koja pokazuju jačanje antirodnih narativa, dok vrlo često istovremeno izostaje šira (re)akcija feminističkog pokreta, koji se svodi na nekoliko aktivnih, neumornih i glasnih feminističkih organizacija. Jedan od najznačajnijih izazova sa kojima se TIRV zajednica suočava je upravo jačanje desničarske politike, kao i evidentno jačanje klerikalizma i uticaja crkve. Protesti zbog usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovesti 2019. godine pokazali su moć Srpske pravoslavne crkve u odnosu na mobilizaciju stanovništva i njen uticaj na politička pitanja, kao i na ishod parlamentarnih izbora, po navodima crkvenih zvaničnika. Uprkos određenim problematičnim porukama podrške, koje su opisane u ovom tekstu, jačan-

je ovakvih ideologija predstavlja značajnu opasnost za dostignuća u oblasti ljudskih prava žena, ljudskih prava TIRV osoba i LGBTIQ zajednice, ali i demokratije uopšte.

Iako ne na svom vrhuncu, bar ne još uvijek, ni u Crnoj Gori ne izostaju strategije **antirodnog pokreta**, koje su dale rezultate širom svijeta, unazađujući demokratiju, a dovodeći na pozicije moći desne, klerikalne struje, koje instrumentalizuju narušavanje ljudskih prava žena i LGBTIQ osoba za politički, ali i materijalni profit.

STAVOVI

U Crnoj Gori mali broj istraživanja obuhvata pitanja rodnog identiteta, dok većina istraživanja koja se bave rodnom ravnopravnošću adresira cisrodne heteroseksualne žene, a istraživanja koja se bave LGBTI zajednicom, obično je posmatraju kao homogenu grupu, bez adresiranja specifičnosti podzajednica unutar ove cjeline.

Jedna od relevantnih studija koje imaju pitanja o trans osobama je i **Studija o stavovima kandidata za poslaničke funkcije o LGBT populaciji**, koju su sproveli CEMI, NVO Juventas i Kvir Montenegro, 2016. godine, koja pokazuje da 40% ispitanika_ca ne zna da li je transrodnost bolest, 79,3% je odgovorilo da ne zna da li trans osobe treba da imaju pravo da promijene oznaku pola u dokumentima bez operacije prilagođavanja pola. **Istraživanja o iskustvima LGBTI osoba u jugoistočnoj Evropi** pokazuju da je 80% transrodnih osoba doživjelo diskriminaciju u 2017. godini u zemljama Zapadnog Balkana.

U periodu od samo tri mjeseca, od novembra 2022. do februara 2023. dogodio se značajan skok kada su u pitanju negativni stavovi prema LGBT populaciji u Crnoj Gori. Prema istraživanju CEDEM-a iz '22. samo 33% ispitanika_ca je bila saglasna sa iskazom "Homoseksualnost je bolest i treba je liječiti.", u odnosu na Damarovo i CDT-ovo istraživanje iz '23. gdje je izuzetnih 51% izjasnilo saglasnost sa izjavom "Homoseksualnost je bolest i mentalni poremećaj". Oba istraživanja su rađena na približno 1000 ispitanika_ca. Tokom septembra i oktobra 2023. godine Spektra je angažovala agenciju Damar da u njeno ime sprovede istraživanje o stavovima i razumijevanju transrodnih osoba i rodnog identiteta u Crnoj Gori. Cilj istraživanja je bio da ukaže na stavove građana prema transrodnim i nebinarnim osobama, njihovim pravima, izazovima i opštem položaju u društvu.

Istraživanje pokazuje sljedeće:

- Postoji stabilna podrška transrodnim osobama u procentu između 15- 20%, odnosno svaka 4-5 osoba podržava trans osobe. Kroz ovu podršku prepoznaje se i aktivno učešće trans osoba u društveno važnim pitanjima (20.8%), razumijevanje o povezanosti borbe određene grupe za dobrobit cijelog društva (23.6%)
- Na skali 1 do 10, ispitanici ocjenjuju svoje poznavanje trans osoba prosječnom ocjenom 3.4, odnosno ne naročito dobro
- **Svega 20.2% osoba** ispravno definiše pojam "transrodna osoba", dok 28.6% ne zna, a svi ostali daju odgovore koji pogrešno definišu trans osobe
- **17.2% osoba** prepoznaje postojanje niza rodnih identiteta, van okvira muško/žensko, i u tu kategoriju uglavnom spadaju mlade osobe (18-35 godina), osobe sa višim obrazovnim kvalifikacijama i žene
- **Trećina ispitanika/ca** razumije razliku između seksualne orijentacije i rodnog identiteta

- 69.1% ne razumije u potpunosti razliku između pola i rodnog identiteta, 80.01% ne razumije nebinarne identiteta, ali je manji procenat onih koji ne vjeruju da nebinarne osobe ne postoje (71.9%)
- Oko trećine ispitanika/ca ne zna kako bi se osjećalo da im se bliski prijatelj ili član porodice autuje kao trans osoba, dok četvrtina ne zna da li bi ih podržali
- 42.8% ispitanika/ca se ne osjeća ugodno u razgovoru o transrodnim osobama, dok 36.5% nije sigurno (veću ugodnost osjećaju žene, mladi i visoko obrazovani). Oko trećine ne želi da navede razlog neugodnosti, dok ostali ne znaju ili navode predrasude i nepostojanje podrške prema trans osobama
- 45.3% ne vidi direktnu korist borbe za ljudska prava jedne grupe kao dobrobit za cijelo društvo, dok 31.1% ne zna
- Podrška prava na tjelesnu autonomiju može se videti kroz podržavanje prava trans osoba na proces prilagođavanja pola (24.6%) i prava na abortus (51.3%), dok je procenat onih koji nijesu sigurni između jedne petine (za abortus), i jedne četvrtine (za proces prilagođavanja pola).

Međutim, polovina vjeruje da osobe treba da imaju pravo da donose odluke o svom tijelu, dok petina nije sigurna.

Svi navedeni podaci pokazuju da postoji barem 30%, a u nekim slučajevima i više, onih koji nemaju stav, a koji pokazuju određeni stepen otvorenosti da saznaju više o transfeminističkim temama. Uzevši u obzir da su dominantno to žene, mladi i visoko obrazovani, upravo bi oni trebali biti glavna ciljna grupa kada govorimo o fluidnoj sredini, sa kojima treba da komuniciramo, naravno ne otpisujući ni druge grupe. Ove grupe takođe nijesu homogene, pa je potrebno dublje istraživanje o ovim grupama, kako bi se porukama efikasno dosegle.

SISTEMI PODRŠKE: PSIHOSOCIJALNA ZAŠTITA I OBRAZOVANJE

Crna Gora nema uspostavljene institucionalne usluge psiho-socijalne podrške i informisanja za LGBTIQ osobe, ali sve usluge podrške pružaju isključivo organizacije civilnog sektora. Service psiho-socijalne podrške specifične za TIRV osobe organizuje i pruža Asocijacija Spektra. Tokom 2022. godine, **održali smo 35 grupa samopodrške za 25 TIRV osoba**. U grupi su obrađivane teme: socijalizacija i kreativnost, mentalno zdravlje kao skup navika i moć dijeljenja; a u sklopu ovih tema grupa se bavila i temama: zbližavanje u zajednici, razgovori o potrebama zajednice, lične sposobnosti, snaga pojedinca/ke i grupe, rješavanje problema, mogućnosti, prihvatanje tijela i zdravi stilovi života kroz rekreaciju i sport, osvješćivanje rodnih stereotipa, lična percepcija trans iskustva, postavljanje granica, zbližavanje u zajednici, opresija i opresori, rad na sebi, građenje odnosa, filmske večeri, kreativnost, nošenje sa bolom, toksična maskulinitet, rodno zasnovano nasilje,

prava garantovana zakonom, zdravlje, zajedništvo, solidarnost, briga o sebi i drugima. Ukupno tokom 2022. **sproveli smo 544 individualnih konsultacija za 27 osoba**, te organizovali brojne aktivnosti za povećanje kapaciteta TIRV zajednice.

U toku 2022. godine Asocijacija Spektra je sprovela [istraživanje o potrebnim psiho-socijalnim servisi-ma TIRV žrtvama nasilja](#). Rezultati ovog istraživanja su pokazali da su gotovi svi učesnici_ce (93,8%) lično osjećali/e da je njihov rodni identitet bio osnov za diskriminaciju ili uznemiravanje. Istraživanje je pokazalo da svi/e učesnici/e, odnosno **100% uzorka** svjedoči da su u poslednjih 5 godina bili lično **mal-tretirani** od strane nekoga ili grupe zbog bilo kojeg razloga, na način koji ih je zaista uvrijedio ili uznemirio. Isto istraživanje pokazuje da u odnosu na proživljena iskustva nasilja, 62,5% ispitanika navodi da su doživjeli prijetnje fizičkim nasiljem. Pokušaj fizičkog nasilja ili fizičko nasilje, poput udaranja, šutiranja i prebijanja, kao i bacanja stvari na njih, doživjelo je 37,5% ispitanika/ca. Prijetnje putem telefona doživjelo je 31,3% ispitanika/ca, a oštećenje ili krađu lične imovine doživjelo

je 25% ispitanika/ca, dok je 12,5% njih doživjelo **prijetnje oružjem**. Iskustva pokušaja **silovanja** ili drugog seksualnog nasilja navodi jedna četvrtina (25%) ispitanika/ca, a nešto manje od petine (18,8%) njih doživjelo je silovanje ili seksualno nasilje. Među problemima, za koje smatraju da ih je najprije potrebno obraditi i riješiti, a tiču se zajednice transrodnih/interpolnih/rodno varijantnih osoba, na prvom mjestu su, za najveći broj učesnika/ca u istraživanju, **donošenje zakona o rodnom identitetu (81.3%)** i bolja primjena zakona o zabrani diskriminacije (81.3%). Nadalje, isto istraživanje pokazuje da **62.5% ispitanih ima potrebu za više mogućnosti za zapošljavanje**, kao i da smatraju da je neophodna dalja **borba protiv diskriminacije na radnom mjestu (75%)**.

Pored toga, podaci Asocijacije Spektra pokazuju da je: većina transrodnih osoba nezaposlena ili zaposlena na crnom tržištu; većina krije svoj rodni identitet od poslodavaca; gotovo da nema zaštite u obrazovanju; trans osobe se često suočavaju s diskriminacijom od strane poslodavaca koji odbijaju da im ponude posao zbog neslaganja između rodne

oznake u dokumentima i rodnog izražavanja; trans žene su često prisiljene da se bave seksualnim radom, što ih dodatno marginalizuje; poteškoće sa kojima se trans osobe susreću u oblasti zapošljavanja stavljaju ih u veći rizik od beskućništva, što rezultira odlukom da ostanu u porodičnoj kući u kojoj doživljavaju nasilje. Isključenost i nasilje u obrazovnom sistemu dodatno dovode do nedovoljne uključenosti TIRV osoba u građanski aktivizam i demokratske procese. Svi navedeni problemi ukazuju na izuzetan značaj jačanja otpornosti zajednice, ali i njenog aktivističkog angažmana, što će dovesti do smanjenja nasilja i diskriminacije u svim oblastima, ali i intenzivnijeg aktivnog doprinosa TIRV zajednice u crnogorskom društvu.

EKONOMSKA SITUACIJA

Ekonomska marginalizacija ozbiljno pogađa trans zajednice širom Evrope. Tokom protekle dvije godine, pandemija COVID-19 pogoršala se i tako rasvijetlila veći dio strukturalnih nejednakosti koje su uzroci ove marginalizacije. Strukturalna isključenost iz legalnog i formalnog zapošljavanja dovodi do visoke prevalencije trans osoba koje rade u kriminalizovanim i/ili neformalnim okruženjima, na primjer, obavljaju seksualni rad ili rad njege. Kriminalizacija seksualnog rada povećava ranjivost trans osoba na diskriminaciju, nasilje, eksploataciju i HIV. Nedostatak službenog priznanja seksualnih radnika/ca kao radnika/ca takođe znači da oni koji se bave seksualnim radom nemaju pravo na socijalne beneficije, kao što su bolovanje, roditeljsko odsustvo ili penzioni programi. Mnoge trans osobe žele da prođu kroz zakonsko prepoznavanje roda, što bi nekima moglo olakšati pronalaženje posla. Nedostatak pravnog prepoznanja roda utiče na finansijsku stabilnost trans osoba, kao i na njihovo fizičko i mentalno blagostanje i može ih izložiti daljnjoj diskriminaciji. Mnoge trans osobe trebaju pristupiti

trans-specifičnim zdravstvenim uslugama (hormoni, operacije, itd.), koje nijesu uvijek dostupne u sistemu javne zdravstvene zaštite. Ovo takođe može dovesti do finansijske nestabilnosti trans osoba i može ugroziti njihovo fizičko i mentalno blagostanje.

Crnogorski pravni i ekonomski sistem, ne uspijevaju da pruže adekvatnu podršku pripadnicima i pripadnicama TIRV zajednice prilikom zaposlenja. Mnogobrojni zakoni, prvenstveno i Zakon o radu zabranjuju diskriminaciju po osnovu rodnog identiteta. Međutim, niko ne garantuje pripadniku/ci TIRV zajednice da neće doživjeti diskriminaciju na radnom mjestu, i najvažnije - tokom obrazovanja, ili da će počinjena diskriminacija biti adekvatno sankcionisana.

Odbijanje porodice i društva rezultira trans mladim ljudima koji pate od problema sa mentalnim zdravljem, usamljenosti, niskog samopouzdanja, povlačenjem u sebe što često dovodi do napuštanja obrazovnog sistema vrlo rano ili do manjka aktivnog učestvovanja u školskim programima i vannastavnim aktivnostima koje podrazumijevaju visok stepen socijalizaci-

je i vidljivosti. Sve ovo vodi do manjka podobnosti sve kompleksnijim zahtjevima tržišta rada, te trans osobe, pored straha od diskriminacije i nasilja, biva-ju suočeni sa totalnim nedostatkom kvalifikacija za mnoga, konvencionalno poželjna radna mjesta.

Prema podacima sa kojima raspolaže Asocijacija Spektra, samo 3 transrodne osobe od 57 koje koriste ili su koristile socijalne servise tokom 2019. godine su u procesu dobijanja diplome fakulteta. Od te tri samo jedna osoba slobodno živi svoj rodni identitet. Interni podaci kojima raspolaže Asocijacija Spektra za 2022. godinu ne ukazuju na promjenu u ovim podacima.

Tokom 2019. godine, 3 mlade trans osobe napustile su redovnu srednju školu zbog nasilja i diskriminacije, zajedno sa nedostatkom adekvatne zaštitne reakcije školske uprave. Zbog iskustva nasilja, trans osobe koje su učestvovala u istraživanju navele su da su njihova iskustva u srednjoj školi “traumatična, bolna”, “stresna i dosadna”, “brutalna”, kao i “katastrofa, užas, tužna u svakom slučaju”. Spekrina saradnja sa

obrazovnim institucijama jedan je od vidova podrške koji ima za cilj i ekonomsko osnaženje mladih ljudi.

Mnoga trans djeca i mladi se suočavaju sa odbijanjem od najranijeg doba i nasilja zbog njihovog trans identiteta. Ovo znatno povećava rizik da budu izbačeni iz porodičnih domova i/ili primorani da odu, što dovodi do beskućništva i gotovo sigurnog pada ispod granice siromaštva. Asocijacija Spektra često pokriva troškove kirije i računa za one koji su u opasnosti od beskućništva što je naročito bilo aktuelno tokom pandemije, kada je veliki broj članova/ica zajednice ostao bez posla i/ili bio primoran da se vrati kod roditelja/staratelja od koga trpi nasilje.

Tokom 2021. i 2022. godine inflacioni pritisci doveli su do rasta cijena nekretnina i kirija, te trans ljudi, koji nemaju sigurno zaposlenje ili ga nemaju uopšte, bili su i ostali u stalnom riziku od beskućništva. Cijene osnovnih životnih namirnica drastično su porasle i taj trend se nastavlja, pa potencijalno sklonište ili privremeno stambeno rješenje nije samo po sebi dovolj-

no za prevazilaženje finansijske krize. Stepenn inflacije mjeren indeksom potrošačkih cijena u oktobru 2022 godine je 18,5 % kada se uporedi sa istim mjesecom u 2021. godini, dok su stope inflacije za hranu i bezalkoholna pića 31,2 %, a cijene stanovanja, vode, struje, gasa i drugih goriva 15% uzimajući u obzir poređenje ista dva perioda kao kod opšte inflacije. Dodati dokazi koji idu u prilog navedenom može se pronaći na sajtu Monstata.

Trans ljudi suočeni su sa multidimenzionim strukturnim barijerama pri zapošljavanju. Skoriji primjer manjkavosti adekvatne podrške ili njen totalni izostanak kada su TIRV osobe u pitanju su se pokazali tokom pandemija i programa ekonomskog oporavka. Brojni benefiti i socijalna davanja, kao mjere protiv recesionih posljedica pandemije zaobišle su one koji su zbog nemogućnosti pronalaska posla primorani na rad na crnom tržištu ili seks rad koji je u Crnoj Gori zakonski regulisan.

UN u Crnoj Gori navodi u svom izvještaju da je 50 odsto LGBTI ispitanika potpuno izgubilo prihode ili

su im prihodi smanjeni za više od 50 odsto. Više od polovine (56 odsto) izrazilo je zabrinutost zbog svoje ekonomske situacije, 25 odsto je identifikovalo hranu kao najvažniju potrebu tokom krize, dok je 17 odsto izdvojilo utočište. Ovo istraživanje je sprovedeno prije izrazitog rasta u cijenama.

S obzirom na učestalost niskog nivoa kvalifikacija, mnoge TIRV osobe u Crnoj Gori legalno zaposlene uspiju pronaći u uslužnom sektoru. U skladu sa tim važno je napomenuti da je kroz program Evropa Sad minimalna zarada u Crnoj Gori od 2022. godine zvanično 450 eura. Međutim, problemi su se vrlo rano krenuli ređati, naročito u uslužnom sektoru, kada su se radnici žalili na zahtjeve poslodavaca da uvećani dio zarade vraćaju. Nije rijetka situacija da dio zarade radnici/e primaju na ruke u kešu, dok zvanično primaju minimalac ili su prijavljeni na manji broj radnih sati od punog radnog vremena.

Napori Asocijacije Spektra i partnerskih LGBT organizacija prioritizuju iznalaženje trajnih rješenja kada je

financijska nezavisnost i stabilnost trans zajednice u pitanju. Jedan od primjera javnih kampanja koje su adresirale ovu temu bila je i „Moje je pravo da radim“. Ovo je jedna od rijetkih vidljivih inicijativa koja je ukazala na probleme sa kojima se susrijeću trans osobe na radnom mjestu, kao i nevidljive barijere koje im onemogućavaju dobijanje posla i/ili zadržavanje istog.

Prema podacima sa kojima raspolaže TGEU, pravno prepoznavanje roda može pomoći u sprečavanju diskriminacije i nasilje, a kada je su ove pravne procedure dostupne, pristupačne, jasne i zasnovane na samoodređenju, čitav niz drugih prava se može otvoriti za uživanje trans osobama. Na primer, posjedovanje ispravnih dokumenata može olakšati obrazovanje, dobijanje i zadržavanje posla, otvaranje računa u banci, pronalaženje stanovanja, i/ili lakši pristup zdravstvenoj njezi - što sve vodi do povećanja stabilnosti ekonomskog položaja trans osobe. Za širi kontekst preporuke pravnog prepoznavanja roda baziranog na samoodređenju kao važnog koraka u procesu financijske izvijesnosti i sigurnosti za trans osobe važno je ukazati i na podatak da u gotovo

polovini zemalja članica Evropske unije, proces dobijanja odgovarajućih dokumenata kao i zdravstvene njege, koje podrazumijeva pravno prepoznavanje roda kreće se između 80 i 822 eura. Prema ovim podacima troškovi pravnog prepoznavanja roda su najmanji u zemljama članicama kod kojih se pravno prepoznavanje roda zasniva na samoodređenju, dok su najviši u zemljama članicama koje zahtijevaju medicinske intervencije, pod kojim spada i sterilizacija, kao što je slučaj u Crnoj Gori.

Dodatne preporuke tiču se pristupa zdravstvenoj zaštiti i hormonskoj terapiji. Konkretna poveznica sa ekonomskog stabilnošću je višestruka. Primjer: Na TGEU panel diskusiji, TransCore, neprofitna organizacija koja se bavi trans pravima iz Rumunije, izvijestila na osnovu studije slučaja - da, dok je minimalac u Rumuniji iznosio prosječno 300 eura mesečno, mjesečni troškovi kupovine legalne kupovine hormona, redovno vađenje nalaza i redovni pregledi kod ljekara iznose preko 100 eura mjesečno. U Crnoj Gori, transrodne žene već dugi niz godina, i u trenutku pisanja ovog izvještaja nemaju pristup hormonskoj

terapiji estradiolom, što ih neminovno primorava da isti nabavljaju na crnom tržištu, gdje pored opštih rizika o provjerenosti lijeka, plaćaju mnogo veću cijenu.

U skladu sa navedenim podacima, važno je primijetiti da izostaje značajan broj istraživanja na nivou Crne Gore koji bi dao adekvatne podatke za unapređenje strategija poboljšanja ekonomskog položaja TIRV zajednice, te bi pored rješavanja vidnih strukturalnih i sistemskih problema, valjalo zagrebat i ispod površine i utvrditi metod stvarne inkluzije TIRV zajednice na tržište rada, koje bi pored finansijske sigurnosti, stabilnosti značila i potpuni nestanak nevidljivih barijera koje trans osobe imaju na svojim željenim karijernim putevima. Na kraju ovog poglavlja važno je napomenuti da rad NVO sektora može samo do određene granice da ide kada je u pitanju moć promijene i evolucije ekonomskog sistema. Sve dok sistem, države socijalne pravde, ne postavi fer startnu liniju za sve svoje građane i građanke, nejednakosti će ostati duboke rupe i teret koji, opravdano, neće svako uspjeti da iznese.

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Ljudi koji traže trans-specifičnu zdravstvenu zaštitu suočavaju se sa nedostatkom senzibilisanosti od strane medicinskih radnika, nepostojanjem zdravstvene zaštite visokog kvaliteta, nedostatkom hormonske terapije, ali i brojnih operativnih zahvata, te postupcima od kojih mnogi krše osnovna ljudska prava.

Uprkos postignutom, **izvještaj Evropske komisije za 2018. godinu o napretku Crne Gore** (Izvještaj Crne Gore 2018, Evropska komisija, Strazbur, 17.4.2018, SWD (2018) 150 finalno, strana 83) ukazuje na potrebu unapređenja ravnopravnosti LGBTI osoba u pristupu zdravstvenim uslugama. Razloge za dalje prisustvo diskriminacije LGBTI osoba u pristupu zdravstvenim uslugama treba tražiti u nedovoljnoj informisanosti medicinskog osoblja o ljudskim pravima LGBTI osoba, te njihovoj nedovoljnoj obučenosti za adekvatan rad sa njima. Takođe, takvoj situaciji u određenoj mjeri doprinose i predrasude o LGBTI osobama među medicinskim osobljem.

Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023. godinu ističe da je potrebno posvetiti posebnu pažnju potpunijem informisanju medicinskih radnika/ca o adekvatnom pristupu u radu sa posebno osjetljivim dijelom LGBTI zajednice, odnosno transrodnim i interpolnim osobama, kako bi se osiguralo da budu adekvatno tretirani tokom pružanja usluga zdravstvene zaštite. **Strategija** prepoznaje ranjivost interpolnih i transrodnih osoba u zdravstvenom sistemu i naglašava: „**U slučaju održavanja statusa quo i nepreduzimanja utvrđenih mjera, pozitivan trend smanjenja diskriminacije LGBTI osoba u zdravstvenom sektoru može zauzeti regresivan karakter, posebno u kontekstu najranjivijih dijelova LGBTI zajednice (transrodnih i interpolnih osoba) i rezultirati slučajevima kršenja njihovih ljudskih prava.**”

U velikoj mjeri, zdravstvene potrebe transrodnih i interpolnih osoba ne razlikuju se od zdravstvenih potreba opšte populacije. Međutim, zbog rodnog identiteta i/ili rodnih karakteristika koje se razliku-

ju od rodnih uloga i rodnih normi, još uvijek postoje neke specifičnosti koje zahtijevaju razvoj adekvatne zdravstvene zaštite koja u potpunosti poštuje dostojanstvo, integritet i samoodređenje transrodnih i interpolnih osoba. Najčešće se problemi susreću u oblastima psihijatrije, urologije, ginekologije i dermatologije, kada razno-rodni pacijenti dolaze sa potrebom za zdravstvenim uslugama, a nailaze na hetero- i rodno- normativni tretman, odbacivanje, stigmatu ili čak pokušaje “ liječenja” rodnog identiteta i/ili korekcija rodnih karakteristika koje se ne uklapaju u društveno prihvatljive norme (konverzion terapija). Najveći rizik za trans, inter i rodno varijantne osobe je izbjegavanje rutinske zdravstvene zaštite i redovne i pravovremene posjete ljekaru. Osnovni razlog za to leži u strahu od posljedica otkrivanja rodnog identiteta zdravstvenim radnicima zbog njihove pretpostavljene neosjetljivosti, ranije doživljenih poteškoća i neugodnosti u komunikaciji sa ljekarima i drugim medicinskim osobljem, kao i nezadovoljstva pruženom uslugom.

Osim toga, sistemsko i socijalno nasilje koje doživljavaju transrodne osobe, uključujući fizičko, psihičko, socijalno i ekonomsko nasilje, tjera mnoge trans osobe na seksualni rad, a upotreba psihoaktivnih supstanci posebno je izražena među mladim transrodnicima. **Ovakva situacija čini populaciju transrodnih, rodno varijantnih i interpolnih osoba posebno stigmatizovanom u vezi sa aktivnostima prevencije HIV-a, i ranjivom na HIV.** Transrodne žene predstavljaju posebno ranjivu grupu u odnosu na HIV i neproporcionalno su pogođene HIV infekcijom širom svijeta. Određene farmakokinetičke studije ukazuju na potencijalnu uzročnu vezu između oralne terapije estradiolom i određenih komponenti antiretrovirusne terapije (kao što su inhibitori proteaze, nenukleozidni inhibitori reverzne transkriptaze, kao i kobicistat koji pokazuju interakciju s etinil estradiolom, ključnom estrogenskom komponentom oralnih kontraceptiva) . Dodatno, iz MSM programa koji uključuju transrodne osobe kao ranjivu populaciju u odnosu na HIV, vrlo često nedostaje specifičan pristup transrodnoj zajednici, čime nedostaje adekvatan sistemski pristup prevenciji HIV-a u TIRV zajednici.

Istraživanje o tretmanu transrodnih i rodno varijantnih osoba u zdravstvenim sistemima 5 evropskih zemalja, koje je provela najveća evropska organizacija za zaštitu ljudskih prava transrodnih osoba, Transgender Europe (TGEU), pokazalo je da preko 50% transrodnih osoba odlaže traženje zdravstvene zaštite zbog straha od otkrivanja rodnog identiteta, zbog straha od predrasuda među zdravstvenim radnicima, kao i zbog nedovoljnog povjerenja u zdravstvene radnike. Istraživanje sprovedeno u Hrvatskoj pokazuje da 74% transrodnih osoba nikada nije tražilo psihološku pomoć/podršku zbog svog rodnog identiteta. Najčešći razlozi za to su: ljudi misle da im ne treba pomoć/ne žele pomoć, ne usuđuju se, nemaju povjerenja u pružene usluge, boje se predrasuda pružalaca usluga, imaju prethodna loša iskustva sa pružaocima usluga i drugo.

Istraživanje sprovedeno 2021. godine „[Teret HIV-a kod transrodnih osoba širom sveta: ažurirani sistematski pregled i meta-analiza](#)“ koje su provela četiri socijalna psihologa iz Holandije, pokazuje, na osnovu 98 različitih studija, da je **prevalencija HIV-a među transrodnim ženama čak 19,9% što je daleko**

više nego u opštoj populaciji (procenjuje se da oko 0,27% odraslih u ovoj kategoriji živi sa HIV-om).

Kriza izazvana pandemijom COVID-19 ukazala je na brojne izazove sa kojima se suočavaju transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe u Crnoj Gori u domenu pristupa zdravstvenoj zaštiti. U izvještaju koji je kreirao UN u Crnoj Gori, u kojem je učestvovalo 16 transrodnih osoba, ukazuje se na činjenicu da je jedna od tri najizraženije potrebe tokom krize bila potreba za lijekovima, dok su najpotrebnije usluge bile psihološka podrška (30 %) i zdravstvena zaštita (22%), te da je nakon zabrinutosti vezanih za ekonomske izazove, među ispitanicima najčešća zabrinutost zbog zdravstvenih rizika.

Uprkos činjenici da su zdravstveni sistem i saradnja sa zdravstvenim ustanovama unaprijeđeni u odnosu na specifičnu zdravstvenu zaštitu za TIRV osobe, izazovi sa kojima su se TIRV osobe suočavale prije krize pojačani su tokom same krize. Nedostupnost hormonske terapije estradiolom u Crnoj Gori za tran-

srodne žene dodatno je iskomplikovala kriza, pa one više nisu bile u mogućnosti da nabavljaju neophodne lijekove, koji su svakako nedostupni u odnosu na njihovu ekonomsku situaciju, čak ni iz zemalja regiona, zbog zatvaranja granica. Osim toga, globalni podaci pokazuju da se tretmani potrebni osobama TIRV-a odgađaju ili prekidaju kao rezultat preopterećenja zdravstvenog sistema tokom krize izazvane pandemijom COVID-19. To je dovelo do situacije da većina trans osoba nije imala pristup ni kontrolnim ambulantnim pregledima od strane specijalista, te nije bila u mogućnosti da prati svoje zdravstveno stanje, što je od posebnog značaja za sve one trans osobe koje su u procesu tranzicije, a dalje posebno učinilo ranjivim sve one TIRV osobe koje žive sa HIV-om.

Kako bi se riješili navedeni problemi, te kako bi transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe dobile adekvatnu zdravstvenu zaštitu, te poboljšao kvalitet svog ukupnog zdravlja, uključujući fizičko, psihičko i socijalno, neophodno je da medicinski radnici imaju znanja o afirmativnim i inkluzivnim pristupima pacijentima koji se rodno/seksualno razlikuju od društveno kreiranih kategorija muškaraca i žena. Na taj

način će medicinski radnici_će moći da uspostave neophodan odnos povjerenja, koji će im pružiti potrebne informacije o transrodnim, rodno varijantnim i interpolnim pacijentima/kinjama kojima je potrebna zdravstvena zaštita, te im omogućiti pružanje zdravstvene zaštite najviših standarda, garantovane Zakonom o zdravstvenoj zaštiti. Dodatno, unutar same TIRV zajednice potrebna je stalna edukacija, osnaživanje i informisanje, kako bi transrodne, rodno varijantne i interpolne osobe imale adekvatne resurse za preduzimanje akcija u cilju prevencije HIV-a, kao i edukacije o životu sa HIV-om, mogućnostima antiretrovirusne terapije, te poboljšanja seksualnog, reproduktivnog i opšteg zdravlja i dobrobiti.

Koji je pravni okvir koji uređuje ljudska prava tirov osoba?

Ustav Crne Gore garantuje zaštitu ljudskih prava i (čl. 6), zabranjuje izazivanje ili podsticanje mržnje po bilo kom osnovu (čl. 7), kao i direktnu i indirektnu diskriminaciju po bilo kom osnovu (čl. 8), i na taj način stvara osnovu za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba, te potvrđuje obavezu Crne Gore da u tom kontekstu poštuje međunarodne rodne standarde (čl. 9). Takođe, Ustav garantuje da se privremena ograničenja ljudskih prava i sloboda ni u kom slučaju ne mogu vršiti na osnovu roda, nacionalnosti, rase, vjere, jezika, etničkog ili društvenog porekla, političkog ili drugog uverenja, imovinskog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva. (čl. 25), a propisuje i pravo na privatni i porodični život (čl. 40), te zaštitu ljudskog dostojanstva i sigurnosti, kao i fizičkog i psihičkog integriteta (čl. 28).

Zakon o zabrani diskriminacije izričito zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i interpolnih karakteristika (čl. 9a), uz jasno objašnjenje navedenih pojmova. Takođe, isti zakon definiše govor mržnje kao poseban oblik diskriminacije po navedenom osnovu.

Krivični zakonik definiše seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao otežavajuću okolnost u krivičnim predmetima koji se tiču mržnje, kao i govora mržnje (čl. 41a i čl. 443).

Zakon o rodnoj ravnopravnosti garantuje i zaštitu zasnovanu na rodnom identitetu, kroz zaštitu ne samo muškaraca i žena, već i „osoba različitog rodnog identiteta“ podjednako u svim sferama društvenog života, te zabranjuje diskriminaciju lica po osnovu „promjene pola“ (čl. 1 i čl. 4).

Zakonom o zdravstvenom osiguranju transrodnim osobama je predviđeno pravo na zdravstvenu zaštitu u kontekstu procesa prilagođavanja pola (čl. 16), koje pokrivaju fondovi obaveznog zdravstvenog osiguranja, uz učešće (participaciju) (čl. 17) koje propisuje Fond sa saglasnošću Ministarstva zdravlja.

Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola donijelo je Ministarstvo zdravlja, a isti definiše kriterijume za ostvarivanje prava na pokriće

troškova u procesu prilagođavanja pola putem obaveznog zdravstvenog osiguranja. Na osnovu propisa, medicinski razlozi za promjenu pola osiguranog lica utvrđuju se: pregledom na nivou primarne zdravstvene zaštite, pregledom i postavljanjem dijagnoze specijaliste_tkinje interne medicine (opšte interne medicine, endokrinologije), ljekara_rke specijaliste_tkinje opšte hirurgije (opšta hirurgija, plastična i rekonstruktivna hirurgija, urologija i ginekologija), i po potrebi drugog ljekara_ke specijaliste_tkinje ili specijalista_tkinja užih grana medicine, od stručnosti psihijatra_rice i psihologa_loškinje, do socijalne anamneze socijalnog radnika_ce. Mišljenje o postojanju medicinskih razloga za prilagođavanje pola u konzilijumu daju doktori_ice medicine, te i odluku o promjeni pola osiguranog lica u odgovarajućem kliničkom specijalističkom centru Crne Gore. Pravilnik pruža mogućnost pristupa procesu prilagođavanja pola za transrodne osobe starije od 16 godina.

Zakonsko prepoznavanje pola u Crnoj Gori se vrši kroz primjenu Zakona o matičnim registrima bez jasnih smjernica o samom postupku, što u praksi onemo-

gućava transrodnim osobama da promijene oznaku pola bez prethodne sterilizacije. Članom 14. istog zakona propisano je da se podaci upisani u registar mijenjaju, dopunjuju ili brišu na osnovu izvršne, odnosno pravosnažne odluke organa nadležnog za odlučivanje o promjeni ličnog statusa. Postupak donošenja i kriterijumi odlučivanja nisu propisani podzakonskim aktima, niti pravnim postupkom, što ostavlja pravni vakuum u domenu primjene odredbe člana 6. **Zakona o matičnim registrima** u dijelu promjene registara u slučaju “promjene pola”. Neadekvatnost pravnog okvira ukazuje na neusaglašenost pravnog sistema sa standardima EKLJP i neophodnost regulisanja ovog pitanja po hitnom postupku. Dodatno, pored same činjenice kršenja prava interpolnih osoba, Crna Gora bi se uskoro mogla suočiti sa kritikama u vidu presude Evropskog suda za ljudska prava protiv Crne Gore.

Zakon o ličnom imenu propisuje mogućnost promjene ličnog imena ili samo prezimena ili samo imena nakon promjene porodičnog ili ličnog statusa (usva-

janje, utvrđivanje očinstva ili materinstva, brak, razvod ili poništenje braka), tako da transrodnost nije propisana kao lični status (član 9). Ali ima prostora za promjenu ličnog imena na zahtjev crnogorskog državljanina. Ova odredba, iako neprecizirana, daje mogućnost promjene imena za transrodnu osobu, ali se odluka o zahtjevu prepušta diskreciji donosioca odluke. Promjena ličnog imena maloljetnog lica moguća je samo uz saglasnost roditelja i u slučaju kada je to na zahtjev crnogorskog državljanina_ke. S druge strane, Pravilnik o utvrđivanju medicinskih razloga za promjenu pola, uzima u obzir mogućnosti potomstva i status maloljetnika_ice starijeg_ od 16 godina. Ovo jedno nepoštovanje dodatno potvrđuje neadekvatnost cjelokupnog pravnog sistema sa aspekta prava na zakonsko prepoznavanje roda.

PRAVNO PREPOZNAVANJE RODA

Zakonsko prepoznavanje roda u Crnoj Gori moguće je samo uz dokaz o sterilizaciji. Ovakva praksa predstavlja proizvoljno tumačenje Zakona o državnim registrima koji regulišu mogućnost izmjene matične knjige rođenih u kontekstu „promjene pola“, tj. mijenjanje ličnih podataka transrodnih osoba. Članom 14. istog zakona propisano je da se podaci upisani u registar mijenjaju, dopunjuju ili brišu na osnovu izvršnog ili pravosnažnog rješenja organa nadležnog za odlučivanje o promjeni ličnog statusa. Postupak donošenja i kriterijumi odlučivanja nisu propisani podzakonskim aktima, niti zakonskim tekstom, što ostavlja pravni vakuum u pogledu primjene odredbe člana 6. Zakona o nacionalnom registru u dijelu promene registra u slučaju „promjene pola“. U praksi, ovakav propis znači da Ministarstvo unutrašnjih poslova traži „dokaz o promjeni pola“ ili dokaz o sterilizaciji trans osobe, što je u suprotnosti sa praksom Evropskog suda za ljudska prava.

Strategijom za unapređenje kvaliteta života LGBTI osoba u Crnoj Gori za period 2019-2023, koju je u aprilu 2019. godine usvojila Vlada Crne Gore, definisana je mjera koja podrazumijeva donošenje normativnog okvira zakonskog prepoznavanja roda koji će biti u skladu sa međunarodnim standardima i obavezama kao i najboljim praksama. Proces zalaganja za zakonsko prepoznavanje roda zasnovanog na samoodređenju započeo je NVO Juventas 2015. godine u okviru projekta koji realizuje u partnerstvu sa Queer Montenegro i Programom promocije i zaštite ljudskih prava trans osoba koji je funkcionisao u okviru organizacija i Instituta za pravne studije. Ovaj proces je Spektra nastavila nakon osnivanja, uz podršku navedenih organizacija. Ovo zagovaranje je uključivalo izradu Nacrta zakona o pravnom prepoznavanju roda, saradnju sa svim relevantnim ministarstvima, donosiocima odluka i njihovu edukaciju u cilju razumijevanja trans identiteta, prava na samoodređenje i značaja pravnog prepoznavanja roda. Uzimajući u obzir političke promjene u Crnoj Gori, te novu vladajuću strukturu u kojoj postoji značajan broj onih koji imaju istoriju nesankcionisanog govora mržnje prema

LGBTI zajednici, ostaje da se vidi kako će se odvijati proces kreiranja adekvatnog rješenja za pravno prepoznavanje roda, tj. koliko će oni koji su na pozicijama odlučivanja biti respozivni obavezama preuzetim Strategijom.

U decembru 2021. godine imali smo trodnevni sastanak, koji smo organizovali sa Queer Montenegro, gdje smo edukovali nekoliko ministarstava i zamjenika ombudsmana, o ljudskim pravima trans osoba. Ovaj sastanak smo iskoristili da sa Ministarstvom ljudskih prava napravimo dogovor o saradnji u okviru Radne grupe za izradu Zakona o pravnom prepoznavanju roda baziranom na samoodređenju, u naredne 2 godine, koja je formirana u **februaru 2022.** Napravili smo grubi plan za rad Radne grupe za 2022. godinu, koja će se dalje razvijati u ovu strategiju. Spektra je u periodu **od 4. do 6. jula** organizovala prvu obuku za Radnu grupu za izradu nacrtu Zakona o pravnom priznavanju roda na osnovu samoodređenja, koju je formiralo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Obuka je organizovana uz podršku Savjeta Evrope i delegacije EU.

S obzirom da imamo ograničen vremenski okvir za izradu i usvajanje Zakona o pravnom prepoznavanju roda baziranom na samoodređenju zasnovanom na samoodređenju, smatramo da je ova prilika od presudnog značaja. Nadalje, trenutna pozicija Crne Gore u procesu EU integracija je jedna od najvažnijih prilika za postizanje promjena, budući da postoje koordinisani napori međunarodnih institucija da podrže proces EU integracija koji je usko vezan za unapređenje ljudskih prava i vladavine prava. Ovo je prilika koja će biti otvorena tek narednih nekoliko godina, a ako se ne iskoristi na pravi način, proces pristupanja EU može biti u velikoj opasnosti.

Koje probleme želimo da riješimo?

1. PROBLEMI SISTEMSKE PODRŠKE

Problem 1.1: Visoko kvalitetno trans-specifično zdravstvo, socijalna zaštita, obrazovanje i zapošljavanje nijesu dostupni

2. PROBLEMI DRUŠTVENOG I POLITIČKOG KONTEKSTA

- **Problem 2.1.:** Pravno prepoznavanje roda bazirano na samoodređenju, odvojeno od procesa medicinske tranzicije, nije dostupno, već je temeljeno na ne-humanom procesu sterilizacije
- **Problem 2.2.:** Jačanje anti-rodnog pokreta i ugrožavanje demokratije u Crnoj Gori
- **Problem 2.3.:** Porast homo/transfobije, mizoginije i nacionalizma u društvu uz smanjen fokus na ljudska prava, demokratiju i evropske integracije

3. PROBLEMI AKTIVIZMA I GRAĐANSKE PARTICIPACIJE

- **Problem 3.1.:** TIRV zajednica nije osnaženi za građansku i političku participaciju
- **Problem 3.2.:** Nedovoljno zastupljeno feminističko neformalno obrazovanje
- **Problem 3.3.:** Kapaciteti Asocijacije Spektra još uvijek nijesu dovoljno razvijeni kako bi bila u potpunosti stabilna i jaka organizacija

Program pružanja servisa psiho-socijalne podrške TIRV zajednici

Cilj 1.1. JAČANJE SERVISA PSIHO-SOCIJALNE PODRŠKE TIRV ZAJEDNICI

Aktivnost	Kako mjerimo uspjeh?	Koje rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Organizovanje događaja za pružanje podrške trans osobama Trans Dan jednom nedeljno u Drop in Centru	Broj događaja Broj TIRV osoba Stepen osnaženosti TIRV osoba	10 -15 TIRV osoba na mjesečnom nivou; minimalno 1 događaj mjesečno tematski	Jednom nedeljno, srijedom od 16h do 20h
Organizovanje individualnih sastanaka sa TIRV zajednicom sa ciljem osnaživanja za građanski aktivizam	Broj događaja Broj TIRV osoba Stepen osnaženosti TIRV osoba	5 TIRV osoba mjesečno; TIRV osobe osnaženije za zalaganje za ljudska prava i građanski aktivizam	Online i uživo po potrebi

<p>Oснаživanje TIRV osoba za facilitiranje grupa samopodrške</p>	<p>Broj grupa samopodrške</p> <p>Broj TIRV osoba koje prisustvuju istima</p> <p>Broj TIRV osoba koje facilitiraju grupe</p> <p>Stepen osnaženosti TIRV osoba</p>	<p>7 TIRV osoba mjesečno;</p> <p>TIRV osobe osnaženije za zalaganje za ljudska prava i građanski aktivizam</p>	<p>Jednom mjesečno</p>
<p>Pružanje online podrške TIRV osobama sa ciljem osnaživanja</p>	<p>Broj TIRV osoba kojima je pružena podrška</p>	<p>30 TIRV osoba mjesečno, 50-100 konsultacija mjesečno</p> <p>TIRV osobe osnaženije za zalaganje za ljudska prava i građanski aktivizam</p>	<p>U kontinuitetu i po potrebi</p>
<p>Organizovanje radionica samoodbrane za TIRV osobe</p>	<p>Broj događaja</p> <p>Broj TIRV osoba</p> <p>Stepen osnaženosti TIRV osoba</p>	<p>10 TIRV osoba mjesečno;</p> <p>TIRV osobe osnaženije za prihvatanje sopstvenog tijela; TIRV osobe se osjećaju bezbjednije</p>	<p>Jednom nedeljno</p>

Organizovanje psiholoških radionica	Broj radionica Broj TIRV osoba Stepen osnaženosti TIRV osoba	7-8 TIRV osoba mjesečno; unaprijeđeno mentalno zdravlje TIRV osoba	Jednom do dva puta mjesečno
Pružanje individualne psihoterapijske podrške za TIRV osobe	Broj događaja Broj TIRV osoba Stepen osnaženosti TIRV osoba	5-6 TIRV osoba; unaprijeđeno mentalno zdravlje TIRV osoba	Jednom nedeljno

Cilj 1.2. POVEĆATI PRISTUP ODGOVARAJUĆOJ, VISOKO KVALITETNOJ, DEPATOLOGIZOVANOJ ZDRAVSTVENOJ I SOCIJALNOJ ZAŠTITI ZA TIRV OSOBE

Aktivnost	Kako mjerimo uspjeh?	Koje rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Prezentacija prvog istraživanja o diskriminaciji i nasilju nad TIRV osobama u Crnoj Gori	Broj prisutnih Press clipping	Minimalno 20 osoba prisutno prezentaciji Objavljeno istraživanje Rezultati istraživanja vidljivi u medijima	Februar 2023
Organizovanje panel diskusije o pravu na zdravlje TIRV osoba	Broj prisutnih Press clipping Stepen ostvarene saradnje sa zdravstvenim institucijama	Minimalno 20 osoba prisutno događaju Uspostavljena saradnja sa Ministarstvom zdravlja i drugim zdravstvenim institucijama	Oktobar 2023

<p>Organizovati sastanke sa Ministarstvom zdravlja i KCCG sa ciljem unapređenja servisa trans-specifične zdravstvene zaštite</p>	<p>Broj sastanaka Produkt sastanaka</p>	<p>Uspostavljena saradnja sa Ministarstvom zdravlja i drugim zdravstvenim institucijama</p> <p>Konkretne aktivnosti od strane institucija preduzete sa ciljem rješavanja problema nestašice hormonske terapije, te unapređenja zdravstvenih usluga za TIRV osobe</p>	<p>U kontinuitetu</p>
<p>Akreditovati program obuke za socijalne radnike/ce</p>	<p>Potvrda Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu</p>	<p>Program akreditovan kod Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu</p>	<p>u 2023</p>
<p>Organizovati obuku za socijalne radnike/ce</p>	<p>Broj prisutnih socijalnih radnika/ca Stepen usvojenog znanja</p>	<p>Minimalno 15 osoba prisustvovalo Minimalno 2 stručna predavača/ice</p>	<p>II kvartal 2024</p>

Cilj 1.3. POVEĆATI PRISTUP OBRAZOVANJU ZA TIRV OSOBE

Aktivnost	Kako mjerimo uspjeh?	Kakve rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Organizovanje edukativnih radionica o rodu, polu i rodnim ulogama u srednjim školama	Broj radionica u školama Broj škola sa kojima je ostvarena saradnja Broj učenika/ca na radionicama Evaluacije	Minimalno 10 radionica godišnje Minimalno 5 škola godišnje Minimalno 150 učenika/ca godišnje Visok stepen usvojenog znanja učenika/ca	U kontinuitetu 2023-2026
Uspostavljanje saradnje sa srednjim školama	Broj škola sa kojima je ostvarena saradnja	Minimalno 5 škola godišnje	U kontinuitetu 2023-2026
Uspostavljanje saradnje sa visoko obrazovnim ustanovama	Broj visoko obrazovnih ustanova sa kojima je uspostavljena saradnja	Minimalno 2 visoko obrazovne ustanove godišnje	U kontinuitetu 2023-2026

Cilj 1.4. POVEĆATI PRISTUP TRŽIŠTU RADA I ZAŠTITU RADNIH PRAVA TIRV OSOBAMA

Aktivnost	Kako mjerimo uspjeh?	Kakve rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Sprovođenje prvog istraživanja ekonomskog nasilja nad TIRV osobama u Crnoj Gori	Kvalitet istraživanja (stručnost i iskustvo istraživača/ica koji ga kreiraju, broj obuhvaćenih područija)	Kreiran izvještaj o istraživanju sa pilot podacima o ekonomskom nasilju koje doživljavaju TIRV osobe	IV kvartal 2023
Organizovanje predstavljanja istraživanja ekonomskog nasilja nad TIRV osobama u Crnoj Gori	Broj prisutnih Broj medijskih članaka Stručnost panelista/kinja koji/e učestvuju u predstavljanju	Minimalno 20 predstavnika/ca relevantnih institucija i organizacija prisustvovalo predstavljanju Minimalno 5 medijskih članaka objavljeno	I kvartal 2024

<p>Organizovanje radionica o radnim pravima za TIRV osobe</p>	<p>Broj radionica</p> <p>Broj TIRV osoba koje učestvuju</p> <p>Stepen usvojenog znanja o radnim pravima</p> <p>Evaluacije</p>	<p>Minimalno 5 radionica godišnje</p> <p>Minimalno 7 TIRV osoba prisusvovalo</p> <p>Visok stepen usvojenog znanja</p>	<p>U kontinuitetu 2023-2026</p>
<p>Organizovanje treninga o ljudskim pravima TIRV osoba za predstavnike/ce sindikata</p>	<p>Broj učesnika/ca</p> <p>Broj treninga</p> <p>Stepen usvojenog znanja o radnim pravima TIRV osoba</p> <p>Evaluacije</p>	<p>Minimalno 15 učesnika/ca</p> <p>Minimalno 1 trening godišnje</p>	<p>II kvartal 2024 - 2026</p>

Program zagovaranja

Cilj 2.1. UNAPREĐENJE LJUDSKIH PRAVA TIRV ZAJEDNICE KROZ UNAPREĐENJE ZAKONODAVNOG OKVIRA, NACIONALNIH STRATEGIJA I POLITIKA

Aktivnost	Kako mjerimo uspjeh?	Kakve rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Doprinos monitoringu LGBT Strategije 2019-2023	Izveštaj o implementaciji Akcionog plana za 2023 i Strategije 2019-2023 Press clipping	Dat doprinos izvještaju o implementaciji Akcionog plana za 2023 i Strategije 2019-2023, kroz saradnju sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i Savjet Evrope	U kontinuitetu 2023
Doprinos izradi nove LGBTI Strategije za period 2024-2028	Rješenje o formiranju Radne grupe Broj sastanaka Radne grupe Tekst Strategije	Formirana Radna grupa Kreiran i usvojen zadovoljavajući tekst Strategije	IV kvartal 2023 - I kvartal 2024

<p>Rad u radnoj grupi za kreiranje nacrtu Zakona o pravnom prepoznanju roda baziranom na samoodređenju</p>	<p>Tekst Nacrta Zakona</p> <p>Stepen saradnje u okviru Radne grupe</p>	<p>Nacrt Zakona finalizovan</p> <p>Održane 3 javne rasprave</p> <p>Nacrt Zakona usvojen na sjednici Vlade i u Skupštini</p>	<p>U kontinuitetu 2023 - 2024</p>
<p>Doprinos međunarodnim izvještajima o rodnoj ravnopravnosti i stanju ljudskih prava (EC report 2023, EP report, Amnesty International, GREVIO, STATE Department report itd) i komunikacija sa međunarodnim partnerima</p>	<p>Broj izvještaja kojima je dat doprinos</p> <p>Follow up sastanci</p> <p>Stepen ostvarene saradnje sa međunarodnim organizacijama</p>	<p>Visok stepen vidljivosti TIRV feminističkih tema i konstatovanja stepena poštovanja ljudskih prava TIRV osoba u međunarodnim izvještajima</p>	<p>U kontinuitetu 2023-2026</p>
<p>Doprinos nacionalnim izvještajima o rodnoj ravnopravnosti i stanju ljudskih prava (Izvještaj o Akcionom planu LGBTI strategije, Izvještaj o Akcionom planu za rodnu ravnopravnost)</p>	<p>Broj izvještaja kojima je dat doprinos</p> <p>Follow up sastanci</p> <p>Stepen ostvarene saradnje sa institucijama</p>	<p>Dat doprinos adekvatnom izvještavanju o radu institucija u odnosu na ljudska prava TIRV osoba i obaveze preuzete strateškim planovima</p>	<p>U kontinuitetu 2023-2026</p>

<p>Organizovanje javnih događaja o pravu na samoodređenje</p>	<p>Broj događaja Broj prisutnih Press clipping</p>	<p>Podignut stepen vidljivosti teme prava na samoodređenje Dat doprinos razumijevanju važnosti usvajanja Zakona o pravnom prepoznanju roda baziranom na samoodređenju</p>	<p>1-2 godišnje do usvajanja Zakona o pravnom prepoznanju roda baziranom na samoodređenju</p>
<p>Monitoring rodne komponentne parlamentarnih izbora</p>	<p>Press clipping Izvještaj o monitoringu</p>	<p>Izrađen izvještaj o monitoringu Podignut stepen vidljivosti važnosti rodne ravnopravnosti tokom parlamentarnih izbora</p>	<p>II kvartal 2023</p>

Cilj 2.2. DOPRINOS OČUVANJU DEMOKRATIJE KROZ AKTIVNO DJELOVANJE U JAVNOM PROSTORU

Aktivnost	Kako mjerimo uspijeh?	Kakve rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Javno reagovanje na kršenja ljudskih prava i principa demokratije i vladavine prava	Press clipping Broj javnih reagovanja Reakcije javnosti	Visok stepen reagovanja na kršenja ljudskih prava i demokratije Ojačani watchdog kapaciteti organizacije	U kontinuitetu 2023-2026
Učešće na međunarodnim i nacionalnim konferencijama sa ciljem zagovaranja za demokratiju, ljudska prava i rodnu ravnopravnost	Broj događaja Stepen ostvarene saradnje	Podignut stepen razumijevanja važnosti uključenja TIRV pitanja u šira pitanja od značaja za demokratiju i ljudska prava; Podignut stepen vidljivosti pitanja poštovanja ljudskih prava TIRV osoba u međunarodnim prostorima	U kontinuitetu 2023-2026

Feministički program

Cilj 3.1. POVEĆANA ZASTUPLJENOST NEFORMALNOG FEMINISTIČKOG OBRAZOVANJA, TE VIDLJIVOST FEMINISTIČKIH VRIJEDNOSTI I PRINCIPA

Aktivnost	Kako mjerimo uspjeh?	Kakve rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Organizovanje Aktivističkog masterclassa	Broj predavanja Broj učesnika/ca Evaluacije	Minimalno 12 predavanja godišnje Održivost programa i njegov razvoj u jednogodišnji program Minimalno 20 učesnika/ca	1-2 puta mjesečno (godišnji program za svaku godinu)
Organizovanje antifašističke feminističke škole	Broj predavanja Broj učesnika/ca Broj predavača/ca Evaluacije	Minimalni ukupan doseg od 50.000 na društvenim mrežama Minimalno 10 medijskih članaka objavljeno o sadržajima kampanje	U kontinuitetu 2023-2024

Cilj 3.2. INCREASED DEGREE OF UNDERSTANDING AND VISIBILITY OF THE TIGV COMMUNITY

Activity	How do we measure success?	What results do we expect?	When do we carry out the activity?
Organizovanje kampanje za pravno prepoznanje roda	Press clipping Reach Reakcije	Minimalni ukupan doseg od 50.000 na društvenim mrežama Minimalno 10 medijskih članaka objavljeno o sadržajima kampanje	U kontinuitetu 2023-2024
Organizing a campaign to raise awareness about TIGV persons	Press clipping Reach Reakcije	Minimalni ukupan doseg od 50.000 na društvenim mrežama Minimalno 20 medijskih članaka objavljeno o sadržajima kampanje	U kontinuitetu 2023-2024
Organizovanje kampanje za obilježavanje različitih trans, feminističkih i antifašističkih datuma	Press clipping Reach Reakcije	Minimalni ukupan doseg od 50.000 na društvenim mrežama Minimalno 20 medijskih članaka objavljeno o sadržajima kampanje	U kontinuitetu 2023-2024

<p>Organizovanje javnih događaja sa ciljem promocije feminističkih i antifašističkih vrijednosti</p>	<p>Press clipping Reach Reakcije Broj učesnika/ca</p>	<p>Minimalno 50 osoba učestvovalo u kreiranju, implementaciji i promociji događaja Minimalno 20 medijskih članaka o događajima objavljeno</p>	<p>U kontinuitetu 2023-2024</p>
<p>Produkcija predstave sa trans temom</p>	<p>Press clipping Reach Reakcije Broj učesnika/ca</p>	<p>Minimalno 10 osoba učestvovalo u produkciji Minimalno 5 TIRV osoba konsultvano u procesu kreiranja predstave Mininimalno 80 osoba prisustvovalo održavanju predstave Minimalno 5 medijskih članaka objavljeno predstavi Objave na društvenim mrežama vezane za predstavu imaju doseg od minimalno 20.000</p>	<p>II kvartal 2025</p>

<p>Organizovanje javnih performansa TIRV osoba, kao i drugih kulturnih događaja</p>	<p>Press clipping</p> <p>Reach</p> <p>Reakcije</p> <p>Broj učesnika/ca</p>	<p>Minimalno 10 osoba učestvovalo u produkciji događaja</p> <p>Minimalno 5 TIRV osoba konsultvano u procesu kreiranju događaja</p> <p>Minimalno 80 osoba prisustvoalo održavanju događaja</p> <p>Minimalno 5 medijskih članaka objavljeno o događaju</p> <p>Objave na društvenim mrežama vezane za događaj imaju doseg od minimalno 20.000</p>	<p>IV KVARTAL 2024; minimum jedan događaj godišnje</p>
---	--	--	--

<p>Pokretanje i funkcionisanje izdavačkog programa</p>	<p>Broj izdanja</p>	<p>Izdana minimalno jedna knjiga godišnje u minimalno 100 primjeraka</p> <p>Objavljeno minimalno 5 promotivnih sadržaja na društvenim mrežama</p> <p>Održan minimalno jedan promotivni događaj</p> <p>Promociji prisustvovalo minimalno 30 osoba</p>	<p>IV kvartal 2024 - 2026</p>
<p>Produkcija trans filmova i izložbi</p>	<p>Press clipping</p> <p>Reach</p> <p>Reactions</p> <p>Broj učesnika/ca</p> <p>Broj filmova/izložbi</p>	<p>Minimalno 3 filma/izložbe kreirane</p> <p>Minimalni doseg promocije aktivnosti je 50.000 na društvenim mrežama</p> <p>Minimalno 10 medijskih članaka objavljeno o filmovima/izložbama</p> <p>Minimalno 10 ljudi učestvovalo u kreiranju</p> <p>Minimalno 5 TIRV osoba konsultovano u procesu kreiranja filmova/izložbi</p>	<p>U kontinuitetu 2023-2024</p>

Cilj 3.3. JAČANJE KAPACITETA ORGANIZACIJE ZA AKTIVNO, EFIKASNO I PROFESIONALNO DJELOVANJE

Aktivnost	Kako mjerimo uspjeh?	Kakve rezultate očekujemo?	Kada sprovodimo aktivnost?
Zapošljavanje novog službenika za komunikacije	Broj kvalitetnih prijava na konkurs za posao Zapošljena osoba	Zapošljena osoba sa adekvatnim znanjem a obavljanje posla Unaprijeđene eksterne komunikacije organizacije Značajno veće prisustvo u javnom prostoru	Prvi kvartal 2023
Zapošljavanje nove terenske radnice	Broj kvalitetnih prijava na konkurs za posao Zapošljena osoba	Zapošljena osoba sa adekvatnim znanjem za obavljanje posla Unaprijeđen rad u okviru Programa za rad sa zajednicom	Prvi kvartal 2023
Mentorstvo za finansijski menadžment	Kvalitet obavljanja finansijskih poslova	Obezbijedeno jednogodišnje mentorstvo za finansijski menadžment Osnažena osoba iz zajednice za vođenje finansija Unaprijeđeni kapaciteti organizacije za vođenje finansija	Tokom cijele 2023

Update postojećih rocedura i pravilnika	Broj procedura	<p>Dopunjen Pravilnik o radu</p> <p>Dopunjen Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta</p> <p>Kreiran Pravilnik o čuvanju poslovne tajne</p> <p>Kreiran Pravilnik o internoj i eksternoj komunikaciji</p> <p>Dopunjene Finansijske procedure</p>	IV kvartal 2023 - do kraja 2024
Organizovanje mentorske edukacije za pružanje psiho- socijalne i vršnjačke podrške TIRV žrtvama nasilja	<p>Broj učesnika/ca</p> <p>Stepen unapređenja programa za rad sa zajednicom</p> <p>Broj sesija</p>	Unaprijeđen rad Programa za rad sa zajednicom	III i IV kvartal 2023
Rad na formiranju sindikata unutar organizacije	<p>Broj diskusija</p> <p>Dokumenta za funkcionisanje sindikata</p>	<p>Osnovan sindikat</p> <p>Potpisan kolektivni ugovor</p> <p>Kreirana dokumenta za funkcionisanje sindikata</p>	IV kvartal 2023 i do kraja 2024

<p>Sačinjavanje organizacionih Procedura za pružanje usluga psiho-socijalne podrške TIRV žrtvama nasilja</p>	<p>Kvalitet procedura (temeljnost i etičnost)</p>	<p>Postojanje procedura za pružanje usluga psiho-socijalne podrške TIRV žrtvama nasilja</p>	<p>I kvartal 2024</p>
<p>Organizovanje treninga za pisanje projekata</p>	<p>Broj prisutnih Nivo usvojenog znanja</p>	<p>Minimalno 5 osoba prisustvovalo treningu i unaprijedilo znanje o pisanju projekata Jedno stručno lice angažovano za prenos znanja</p>	<p>II kvartal 2024</p>